

Рецензия

на дисертация за получаване на ОНС доктор

на Людмила Цветкова Цветкова,

на тема „Влияние на социалнопсихологическия тренинг върху когнитивно-личностното развитие на българските ученици“

Изготвена на: 16 септември 2019 година

от доц. д-р Сиголен Кушо-Шиекс, Университет Париж Изток Кретеи (Université Paris Est Créteil, ESPE académie de créteil)

Дисертацията е реализирана под двойното научно ръководство между Университета Париж Нантер (Франция) и Софийския университет „Свети Климент Охридски“ (България) с научни ръководители проф. Сандрин Маро (Университет Париж Нантер) и проф. Йоана Янкулова (Софийски университет).

Докторантката Людмила Цветкова представя дисертация по Педагогическа психология. Дисертацията е в обем от 214 страници, които включват 4 основни глави, литература от 20 страници на френски и български и 8 приложения.

Научноизследователският труд е плод на личен и професионален интерес. Работейки като училищен психолог в българско училище, докторантката търси възможности за подкрепа на социалното и личностно развитие на ученици с проблемно поведение. Така тя решава да приложи „социалнопсихологическия тренинг“ и чрез активното общуване в група да подпомогне личностното развитие на учениците. След участието си в Международна конференция по Нови философски практики (Париж, 2010), докторантката избира да приложи в училищна среда метода „Философия с деца“. Този метод, подходящ за работа с деца, с цел подпомагане на когнитивното, социалното и емоционално развитие на учениците, поражда интереса за провеждането на по-задълбочено изследване, което да провери ползите от прилагането му.

Планираното изследване има за цел да „проследи влиянието на дискусиите по метода „Философия с деца“ върху когнитивно-личностното развитие на учениците“ (стр. 86). Емпиричните данни са събрани в рамките на теренно изследване, проведено в учебна и извънучебна среда за две последователни учебни години (2013-2015) сред ученици обучаващи се в българско софийско училище. Извадката обхваща три възрасти: 8-9 години; 11-13 години; 14-16 години; разпределена в две групи (експериментална и контролна), съответно 114 изследвани лица (експериментална група) и 128 (контролна). Всяка една от експерименталните групи е участвала в определен брой срещи (между 20 и 27 срещи според групата), с продължителност от 30 до 60 минути, в зависимост от групата и периода на провеждането.

Основният изследователски въпрос обединява три цели. Всяка една от тези цели обхваща определен аспект от социално-личностното развитие на детето: 1) емоционално развитие. 2) по-добро познаване на себе си и другите. 3) социални умения. Формулираните хипотези произлизат директно от поставените цели.

Добавена е още една четвърта цел. Тя е насочена към това да се проучи как учениците възприемат и оценяват провежданите дискусии по метода „Философия с деца“.

Данните от проведеното изследване са събрани с помощта на няколко научноизследователски инструмента: въпросник, измерващ когнитивно-личностното развитие, съдържащ 9 скали, приложен в началото и в края на учебната година (2014-2015); социометрична анкета, която също е приложена в началото и в края на учебната година; анкета за ученици и учители, имаща за цел да проучи отношението и оценката, която те дават за провежданите дискусии по метода „Философия с деца“, проведена в края на годината (2015). Данните, получени от първите два инструмента, са подложени на количествен анализ, а тези, получени от последния, са подложени на качествен анализ – анализ на тематично съдържание.

Основният текст е структуриран в четири глави.

Глава 1 и 2 са посветени на теоретичен преглед на особеностите в когнитивно-личностното развитие (Глава 1, 42 страници) и представяне на методите на преподаване в училищна среда (Глава 2, 30 страници). В тези две глави са използвани френска, английска и българска литература. Въпреки това, не толкова структурата, колкото стилът на изразяване доближава теоретичната част до лекционен университетски курс, отколкото до научен текст. Като цяло използваните източници са по-малко актуални (37 източника са датирани след 2010 година), имайки предвид, че изследванията в сферата на разглежданата проблематика продължават и до днес.

Например в Глава 1 позоваването на трудовете на Агнес Флорин (Agnès Florin) както по отношение на развитието, така и по отношение езика и взимането на думата в клас, би обогатило научните познания и направения теоретичен анализ (например: Florin, A. et Vrignaud, P. (2007). *Réussir à l'école. Les effets des dimensions conatives en éducation. Personnalité, motivation, estime de soi, compétences sociales*. Rennes : PUR). Що се отнася до по-скорошните изследвания върху личностното развитие, те обръщат сериозно внимание и на „интериндивидуалната променливост“ (la variabilité interindividuelle) в човешкото развитие (Le Sourn Bissaoui, S., Le Maner-Idrissi, G. Dardier, V. Bonjour E., Lacroix A. (dir.). (2014). *Développement et variabilités*. Rennes : PUR). В теоретичната част, касаеща „Етапите на когнитивно развитие“ (стр. 13-22), анализът за развитието на мисленето би могъл да се задълбочи повече около понятията „мислене“, „рефлексия“, аргументиране или още „морална дилема“. Това от своя страна би дало възможност да се проследят връзките и различията между гореспоменатите понятия, присъщи на дискусиите по метода „Философия с деца“, чрез което да се избегне впечатлението за провеждане на дискусии, в които участниците само изразяват последователно своите мисли, каквото впечатление създава представената практика. Такъв вид анализ например би могъл да допринесе за по-доброто проблематизиране на частта „Развитие на мисловните процеси през юношеството“ (Глава 1, стр. 18), в която да се избегне описателното им представяне, като се направи допълнително съпоставка между отделните понятия от началото на тяхното формиране.

Теоретичният обзор в частта „Специфика на личностното развитие. Формиране на Аз-концепция и самооценка през средното детство и юношеството“ (Глава 1, стр. 23-37), е по-добре представен. Въпреки това, в края на тази част не става ясно каква е позицията на докторантката в теоретичен план за описаните процеси. Последната подглава „Особености в емоционалното и социално развитие“ (Глава 1, стр. 37-54) е най-добре

развита. Напълно уместно е да се обърне допълнително внимание на разпознаването на емоциите, на тяхното развитие и контрол в училищна среда, в частност в рамките на класа. От 1992 година С. Монтадон (С. Montadon), работещ в сферата на социология на образованието, поддържа идеята за интегриране на емоциите във възпитателния процес в семейната или училищна среда (Montadon, С. (1992). *Socialisation des émotions : un champ nouveau pour la sociologie de l'éducation. Revue française de pédagogie*, 101, 105-122). Изразяването на емоциите, обвързано с личностното развитие на учениците, се изучава активно от 2010 както от психолози, така и от социолози в англосаксонските страни и тези в северна Европа. Тези изследвания продължават и до днес, като обогатяват сферата на своите проучвания.

Имам забележка относно представянето на изследователската рамка в направения теоретичен обзор, която е недостатъчно развита и има описателен характер. Описателният и афирмативен стил на текста не дава възможност за разглеждане на допълнителни нюанси, въпроси и теоретична полемика, което би следвало да присъства в теоретичното изложение на един дисертационен труд. Без да подценявам направения теоретичен обзор, който последователно представя основните понятия, необходими за описание на развитието на децата, използваната литература не разглежда в достатъчна степен научните противоречия (*controverses scientifiques*) по отношение на тези понятия. Докторантката е могло да направи съпоставка на понятията според възгледите на различни автори (хронологично) или по школи (научни направления).

Предходните забележки са валидни и за Глава 2 (стр. 55-85), която акцентира върху значението на личностното развитие, в частност върху връзката му с изразяването на емоциите, в педагогическата практика. Тази глава представя социалнопсихологическия тренинг и метода „Философия с деца“. Първоначално докторантката разглежда организацията на учебния процес и образователната практика в България, както и държавните образователни директиви, водещи до стандартизиране на преподаваното учебно съдържание (стр. 56). Направеният теоретичен преглед, който е недостатъчно задълбочен за дисертационен труд в областта на наука за образованието (*Science de l'éducation*¹), би могъл да се обогати чрез сравнение на резултати от оценяване по PISA за България с тези получени за Франция или Финландия – страна, която изцяло е обновила педагогическата си практика през последните 20 години. Съпоставката на данните от международното национално оценяване би дало възможност да се разгледа по по-задълбочен и критичен начин въпросът за създаване на подходящи условия в училищна среда за подпомагане на личностното развитие на учениците. На страница 59 докторантката описва своята гледна точка за обучителния процес, който изглежда се доближава до бихевиористкия подход и търпи едновременно институционални ограничения, както и такива, провокирани от преподавателския подход в клас. Въвеждането на понятието за постепенно формираща се компетентност при учениците, би създало актуален контрапункт (при все, че това понятие търпи разногласия), на идеите, изложени в дисертацията. Докторантката засяга тази идея, но не я развива в последствие: „Фокусирането върху усвояването на предметното знание и развитието на познавателните способности възпрепятства създаването на условия за цялостно и хармонично личностно развитие на учениците в училищна среда.“ (стр.60). Терминът емоционална „компетентност“ е използван на страница 63, без да бъде предварително

---

¹ Терминът **Science de l'éducation**” или преведено буквално „Наука за образованието” в България няма точен превод и често се превежда като „Педагогическа психология”, макар и да не е съвсем точно. Във Франция това научно направление е ориентирано към изучаването на различни аспекти, свързани с образователно-възпитателната практика и обединява различни дисциплини, като история на образованието, социология на образованието, педагогическата психология и др.

дефиниран. В частта, където се описва функционирането на образователната система, изразът „Нови тенденции във функционирането на образователната система“ (стр. 61) създава известно объркване между Закона за образованието от 1999 и този от 2016; позоваването само на този от 2016 би било достатъчно. По отношение на Глава 2 наред с краткото представяне на научни изследвания, касаещи дискутираната проблематика, бих препоръчала разглежданите понятия да бъдат дефинирани в контекста на конкретни автори и представените методики да бъдат по-детайлно описани. Едва след това да бъдат съобщени конкретните резултати. Например на страница 64, по отношение на изследването на Webster-Stratton & Hammond (1997), не е дадена достатъчно подробна информация, валидираща получените резултати. Не бива да се забравя факта, че самата експерименталната постановка определя донякъде получените резултати. По-подробното представяне на това изследване би дало възможност да се направи плавен преход към следващата подглава „Основни характеристики и методология на социалнопсихологическия тренинг“ (стр. 65). Тук отново би било добре да има по-ясно изразена авторска позиция. Например как понятието „динамика на групата“ по Левин може да се обвърже с физическите и институционални ограничения в един училищен клас? Дефинирането на ограниченията, характерни за училищната среда, може да бъде последвано от описание на целите и методологията на социалнопсихологическия тренинг. Това би дало по-голяма яснота, защото при такъв тренинг, водещият (учител или училищен психолог) работи с голям брой участници, а това създава не малко предизвикателства в хода на провеждането му. Иначе представянето на проведенния социалнопсихологическия тренинг със студенти от Софийски университет „Св. Климент Охридски“ и Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ е добре представен и по-детайлно описан. Подглава 3 „Философия с деца – форма на социалнопсихологическо обучение в училище“ е много добре конструирана, с ясно съдържание, проследяваща развитието на различните направления и автори. Таблица 1 (стр. 81), която обобщено представя разглежданите автори, е добро решение. В нея единствено би могло описаните автори да се представят хронологично, което да я завърши изцяло. В тази подглава се откриват няколко некоректно формулирани изречения. На страница 79 твърдението на Губе (Goubet) (2013) „Философстването е процес, в който децата са превърнати в субекти на дейността“, трябваше да бъде предварително коментирано, за да не звучи прекалено крайно и категорично. Глава 2 завършва с описание на целите, условията и ползите от прилагането на метода „Философия с деца“.

Следващите две глави описват проведеното изследване.

В Глава 3 „Дизайн и методология на психологическото изследване“ (19 страници) са представени изследваните лица и използвания инструментариум, Глава 4 (53 страници) описва получените резултати.

В тези двете глави оценявам тяхната стегнатост и съдържателност, свидетелстващи за наличие на методическа и аналитична компетентност, зад която стои висока прецизност и критичност, необходима при разработването на научни трудове в сферата на хуманитарните науки.

Займствания от социалната психология подход е представен и онагледен поетапно с голяма яснота.

В началото на Глава 3 са представени целите, задачите и хипотезите (стр. 86-87). Описани са три цели, от които произтичат хипотезите, всяка една формулирана въз основа на заложените в целите очаквани ползи (Напомням, ползите, заложен в представените цели, са описани на страница 2). Накратко, докторантката изследва („наблюдава влиянието“):

Хипотеза 1: наличието на по-добро разпознаване на емоциите от учениците и обогатяване на разпознаваемия емоционален спектър;

Хипотеза 2: а) развитие на критическо мислене спрямо себе си и другите; б) по-добро осъзнаване на своите слаби и силни страни и тези на другите;

Хипотеза 3: подобряване на популярността и ориентацията към другите (включеността) на всеки ученик в класа.

Последната цел е свързана с изследване на формираните нагласи и оценката, която учениците дават за метода „Философия с деца“. Тя е обвързана с направения качествен анализ. За съжаление, изглежда, че този метод за събиране на данни е въведен в края на изследването. Би било много интересно, ако имаше и транскрибиран вариант на дискусия, проведена с някоя от групите. Това би подкрепило последната и кратка подглава, която представя анализ на отделни случаи (стр. 153-159).

Глава 3 описва изследваните лица в контролната и експерименталната група, които са разпределени по класове и възраст. Дава се подробна информация за условията и мотивите за направения подбор. Добър избор е въвеждането на Таблица 2, която представя в обобщен вид изследваните групи. Тя би могло да се допълни с разпределението на изследваните лица по полов признак. Това е направено в текста в последствие, тъй като някои резултати засягат този фактор, но той реално не е водещ в дисертацията и не е дискутиран в анализите.

Важно е да се отбележи фактът, че изследваните лица са включени в изследването при различни условия, описани донякъде в текста: някои ученици участват с целия клас с разрешението и включването на класния ръководител, други са включени по препоръка, а трети участват по свое желание; срещите са провеждани в учебно или извънучебно време. Ето защо е важно да се обърне внимание на това, че изследваните лица, общо 242, от които 114 участващи в експерименталната група, са включени в групи, формирани по различен начин: според мотива за участие в групата (по желание или по препоръка) и структурата (хомогенни групи, които обединяват цели класове и смесени групи, в които участват ученици по желание). Това безспорно ограничава получените резултати по отношение на демонстрирания интерес и поведение по време на срещите, което недостатъчно е коментирано в анализа на данните. Би могло да предположим, че получените резултати са повлияни от ефекта на Хотрон (effet de Hawthron). Докторантката би могла да изкаже мнението си по този въпрос.

Процедурата за събиране на данните е описана на страници 93-98, последвана от описание на етапите на проведеното изследване (стр. 99-105). Въпросникът, измерващ отделните компоненти от когнитивно-личностното развитие на учениците, е много добре описан. Създаването му е оригинална идея на докторантката. Той съдържа 9 скали, адаптирани според възрастта на изследваните ученици:

- 1) отношение към семейството (5 айтема за 2-ри клас; 7 айтема за прогимназия и гимназия);
- 2) взаимоотношения с връстници (5 айтема за 2-ри клас; 7 айтема за прогимназия и гимназия);
- 3) отношение към училището и учебната работа (4айтема за 2-ри клас; 4айтема за прогимназия и гимназия);
- 4) асмооценка (5 айтема за 2-ри клас; 8 айтема за прогимназия и гимназия)
- 5) разпознаване на емоциите (5 айтема за 2-ри клас; 7 айтема за прогимназия и гимназия);
- 6) самоконтрол (5 айтема за 2-ри клас; 8 айтема за прогимназия и гимназия);
- 7) критично мислене (4айтема за 2-ри клас; 8 айтема за прогимназия и гимназия)
- 8) комуникативни умения (4айтема за 2-ри клас; 8 айтема за прогимназия и гимназия);

9) адаптация (байтема за 2-ри клас; 8 айтема за прогимназия и гимназия).

За всяка една скала е даден пример на въпрос на ученици от 2-ри клас и ученици от прогимназията и гимназията.

След въпросника е представена социометричната анкета. Тук би било добре да се обясни допълнително дадената инструкция, която позволява на учениците да направят твърде лесно разграничението между „популярност” и „ориентация към другите (включеност)”. Те способни ли са да отговорят адекватно на зададения въпрос?

Последният инструмент за събиране на данни „анкета с отворени въпроси за ученици и учители” включва четири отворени въпроса, разработени в два варианта – единия за учители, другия за ученици. Този кратък въпросник позволява да се измери в малка степен (*a minima*) интересът на участниците в провежданите дискусии по метода „Философия с деца”.

При описанието на процедурата на проведеното изследване, най-увлекателно е представена частта, описваща прилагането на дискусиите по метода „Философия с деца” в клас; включването на учениците в проект за извънкласна дейност, финансиран от МОН; определяне на условията за провеждане на дискусиите за всички участници (ученици и възрастни), привличайки активно интереса на учениците. За онагледяване на дейността са използвани снимки. Тази част, изчерпателно представена, показва оригиналния подход и лична ангажираност на докторантката, които личат в цялостния ѝ труд.

В Глава 4 са описани резултатите, получени от всеки един от приложените инструменти поотделно.

Първоначално са представени данните, получени от количествен анализ: след проверка на вътрешната консистентност на всяка скала от въпросника, данните са приети за приемливи ($\alpha > 500$).

Изведени са първите резултати, получени от въпросника:

- 1) направен е сравнителен анализ на средните стойности на входящия и изходящ бал за всяка скала (стр.108) чрез T-Test за чифтова извадка (сравнение на вътрешногрупово ниво) и T-Test за независима извадка (сравнение на външногрупово ниво). Поради размера на извадката и следващия от това по-висок риск за статистическа грешка, получените резултати са приети само като тенденция;
- 2) направен е факторен анализ на всяка скала от въпросника. Целта на този анализ е да изследва връзките, които изследваните лица правят между отделните компоненти, свързани с когнитивно-личностното развитие, включени в изследването. Анализът е направен посредством ротация varimax. Приложен е и тестът за специфичност на Bartlett и индекс КМО (Kaiser-Meyer-Olkin Measure). Факторният анализ е направен с данни, получени в началото на годината (входящ факторен анализ) и данни, получени в края на учебната година (изходящ факторен анализ) за учениците от гимназията и прогимназията с цел по-висока надеждност на резултатите.

Въз основа на направения анализ и интерпретация докторантката прави следните заключения:

- 1) влиянието на метода „Философия с деца” е проверено чрез сравнителен анализ на средните стойности на изходящия и входящ бал за всяка скала и група. Акцентът е поставен върху най-значителните стойности. В края на всеки етап от анализа е направено обобщение на резултатите – приноси и ограничения – като е изведено най-същественото:
  - а) ученици от 2-ри клас (стр.112):

- положителна тенденция за разбирането на емоциите> Хипотеза 1
- по-голяма чувствителност към равнопоставеността в общуването> Хипотеза 3
- б) ученици от прогимназиален етап (стр. 116):
- по-добро ниво на разпознаване на емоциите > Хипотеза 1
- подобряване на взаимоотношенията със съучениците> Хипотеза 3
- в) ученици от гимназиален етап (стр.116):
- необходимост от потвърждаване на положителните резултати с по-голяма извадка.
- наблюдават се подобрена адаптивност и самооценка, положителна тенденция в осъзнаване на поведението> Хипотеза 2

Получените данни свидетелстват за положително влияние на метода „Философия с деца” върху поведението в определени сфери, а именно междуличностни взаимоотношения и разпознаване на емоциите, самоконтрол и самооценка (стр. 116).

- 2) входящият и изходящ факторен анализ показва промени в структурата на факторите, получени в края на изследването, в полза на експерименталната група (ученици от прогимназията и гимназията). Получените резултати са онагледени с помощта на 7 таблици (стр. 118-126). За всяка група докторантката е извела доминиращите фактори, които са наименувани и дефинирани.

Въз основа на този анализ докторантката извежда положителните промени (при учениците от прогимназия), свързани с по-висока степен на самоосъзнаване, обогатено и задълбочено критично мислене и по-висока емпатичност, (при учениците от гимназия), разширяване нивото на адаптацията (стр. 126). В направените заключения, тя говори по-скоро за влияние, отколкото за реално или осезаемо въздействие на метода „Философия с деца” върху обогатяването (когнитивно? личностно?) и по-доброто структуриране на мисленето, защото резултатите са описани само като наблюдавана тенденция.

Няколко забележки относно начина, по-който е представена тази част от текста; на стр. 110 би било по-добре споменатите айтеми да бъдат цитирани или накратко представени заедно със скалата ,към която принадлежат, отколкото да бъдат обозначени само с номера, под който се намират във въпросника; на стр. 115 има объркване при употребата на „начин” и „условие”.

Резултатите, получени от социометричното проучване (подглава 4, 13 страници), измерващи показателите ориентация към другите и популярност, в началото и в края на учебната година, са получени по формулата: (брой и избори/брой ученици)*100. При изчисление на средните стойности (входящи и изходящи), всеки ученик получава средната стойност само за един показател, докато за цялата извадка, която е разпределена по групи, са представени средните стойности и за двата показателя (фигура 5, стр.128) .Получените резултати показват статистически значима положителна промяна при експерименталната група и за двата показателя, което потвърждава направеното допускане в Хипотеза 3.

В следващата част (подглава 5, 24 страници) е направен качествен анализ на анкетното проучване, проведено в края на учебната година, и е съотнесен с темите, обсъдени по време на провежданите дискусии (тази част от анализа не е представена при описанието на методиката на изследване). Качественият анализ е онагледен с получените проценти, изчислени за всяка възрастова група. Той е допълнен с конкретни примери от отговорите на ученици, които свидетелстват за наличие на положителна нагласа към метода „Философия с деца”. Описанието на тези резултати дава възможност да се оцени: 1) привлекателността на провежданите дискусии; 2)

приносът им за по-доброто опознаване на себе си; 3) приносът за подобряване на взаимоотношенията с връстниците; 4) създаване на защитено пространство, в което учениците дискутират по предложени от тях теми през цялата учебна година. Те са представени за всяка възрастова група и са съотнесени с отговорите от анкетното проучване, проведено с учителите.

Резултатите са представени чрез дълго описание, несъмнено много подробно (с процентни изчисления и фигури) и доста повтарящо се, но направеното тематично разпределение по категории за всяка група, е много добро решение. На моменти читателят се губи в детайлите. По-добре би било да се акцентира върху основния напредък, наблюдаван за всяка възрастова група, което би позволило по-стегнат и съдържателен начин да се подчертае прогреса в процеса на социализация. Направените обобщения (стр.153), представят основите тенденции, които потвърждават формулирането на всяка една от хипотезите. Запазена е водещата цел на проведеното изследване: да се проследи влиянието на провежданите дискусии по метода „Философия с деца“ върху когнитивно-личностното развитие на учениците. Използваният израз „което свидетелства в полза на хипотеза Х“ е много добре подбран при описание на резултатите, получени от приложения качествен анализ.

Тази богата на съдържание глава „Емпирично изследване на влиянието на метода „Философия с деца“ върху отделни компоненти от когнитивно-личностното развитие на учениците“ завършва със същински качествен анализ под формата на 3 отделни случая, изведени от теренните наблюдения (подглава 6, 5 страници). Първият пример описва казуса на момче от 2-ри клас. Цялостното описание на случая показва положителното влияние на дискусиите по метода „Философия с деца“ върху поведението и самооценката на ученика. Вторият пример описва казуса на момиче от гимназиален етап. Тя споделя интересни мисли относно ползите от прилагания метод.

Третият пример, който е описан по-критично, подчертава наличието на по-значим положителен ефект от приложението на метода „Философия с деца“, когато се работи с целия клас. Груповата сплотеност, наблюдавана в класа, е по-висока, за разлика от тази, наблюдавана в комбинираната група. Въпреки направения, безспорно, задълбочен анализ, не остават ли няколко детайла, които пораждат съмнение за наличие на ефект на Хотрон. Резултатите в някои случаи са получени от малък брой изследвани лица: проценти, изчислявани върху 45, 49 или 20 изследвани лица. Това ограничение е споменато, но би могло да се забрави за него на моменти. Би било хубаво докторантката се изкаже по този въпрос.

Заклучението (4 страници) припомня значението на проведеното изследване за приобщаването и развитието на всяко дете в училищна среда както и за положителните ефекти от груповата работа под формата на социалнопсихологически тренинг. Тук докторантката описва отново извадката и потвърждаването на всяка една от трите хипотези. В края на заключението тя обръща внимание на ролята на водещия в прилаганата методика и прави пет препоръки за прилагането на метода „Философия с деца“ в училищна среда.

След задълбочен прочит на дисертацията, особено в частта, описваща резултатите, ще завърша с една последна забележка, свързана с писането на френски. Въпреки неоспоримите усилия за нанасяне на поправки до последния момент преди предаването на текста, не може да се пренебрегнат количеството правописни грешки при прочита на текста. Независимо от това, не отдавам особено внимание на този пропуск.

В заключение: настоящата работа представя един оригинален и иновативен дисертационен труд, който има своите изследователски приноси по отношение на планирането и провеждането на изследване както и по-отношение на получените резултати. При представяне на обекта на изследване би било добре да се цитират по-нови изследвания, както и да се обърне внимание на научните противоречия (*controverses scientifiques*), касаещи разглежданите понятия. Така, формулираният научноизследователски въпрос, който се вписва в експерименталния подход, присъщ на социалната психология, може да бъде цялостно развит.

Държа да направя още една препоръка, свързана с метода „Философия с деца”, който е в основата на проведеното изследване. Без да имам резерви по отношение на ползите от прилагането на този метод, смятам, че е важно той да не се превръща в „магически” инструмент за разрешаване на сложни ситуации от индивидуален или групов характер. Дори този метод да има своя принос, в училищна среда има разнородни и сложни ситуации, които са повлияни от много фактори. Това се доказва от педагогическата психология, в хода на формирането на изследваното от нея научно направление.

Не се съмнявам, че споделените мнения по време на защитата ще провокират интересна научна дискусия, от която да бъдат изведени важни заключения, полезни и приложими в педагогическата практика.

Въз основа на направения критичен прочит на поверения ми дисертационен труд, давам съгласието си преминаването му към официална защита.

Сиголен Кушо-Шиек
UPES, LIRTES, ФРАНЦИЯ